

УДК 811.521'37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195874>

Тамара КОМАРНИЦЬКА,

orcid.org/0000-0001-7196-0066

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *t.komarnytska@knu.ua*

Юлія КУЗЬМЕНКО,

orcid.org/0000-0001-9057-6940

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *germanibus@gmail.com*

Юлія ФЕДОТОВА,

orcid.org/0000-0002-1439-9361

асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *yulia.fedotova.09@gmail.com*

Вікторія ФІЛОНОВА,

orcid.org/0000-0003-4055-1408

асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *nikka77@ukr.net*

СТИЛІСТИЧНИЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ЗВЕРТАННЯ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА (НА МАТЕРІАЛІ ЗВЕРТАННЯ У ЯПОНСЬКІЙ МОВІ)

У статті проаналізовано систему звертань у японській мові та способи перекладу японських звертань українською мовою. Проблема відтворення японських звертань у перекладі пов'язана зі складністю системи звертань у цій мові, що відображає складну ієрархічну будову японського суспільства, в основі якої лежить ціла низка критеріїв. Японські апелятиви відрізняються за функціонально-стилістичним, експресивно-стилістичним та гендерним аспектами, тому нерідко не мають адекватних відповідників у системі української мови. Проблема перекладу українською мовою звертань, виражених власними назвами, полягає у складності утворення ключного відмінка від транскрибованих/транслітерованих японських власних назв і присвоєння їм граматичного роду та відміни за правилами української мови. Звертання за посадою, типові для японської мови, де соціальний статус людини важливіший навіть за її ім'я, недоречно перекладати українською лише за допомогою перекладацького відповідника, оскільки таке звертання не притаманне українському етикету. У такому разі доречно застосовувати стратегію додавання. У деяких випадках (як у перекладі японського звертання «сенсей») доцільно взагалі вдаватися до контекстуальної заміни. Під час перекладу звертань, виражених термінами спорідненості і ввічливого звертального суфікса, також доречно застосовувати трансформації, зокрема опущення і контекстуальну заміну. Розгалужена система звертальних суфіксів японської мови не має аналогів у європейських мовах, зокрема, українській, тому у перекладі звертань, оформлених такими суфіксами, доводиться вдаватися до опущення, генералізації, додавання, категорійної та контекстуальної заміни. Епістолярні звертання не мають відповідників в українській мові, тому стратегією їх перекладу є використання сталих функціональних еквівалентів.

Ключові слова: апелятив, етикет, номенклатурна морфема, перекладацький відповідник, перекладацькі трансформації.

Tamara KOMARNYTSKA,
orcid.org/0000-0001-7196-0066
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of the Far East
and the South-East Asia languages and literatures
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) t.komarnytska@knu.ua

Yuliia KUZMENKO,
orcid.org/0000-0001-9057-6940
Candidate of Philological Sciences,
Assistant Lecturer at the Department of the Far East
and the South-East Asia languages and literatures
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) germanibus@gmail.com

Yuliia FEDOTOVA,
orcid.org/0000-0002-1439-9361
Assistant Lecturer at the Department of the Far East
and the South-East Asia languages and literatures
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) yulia.fedotova.09@gmail.com

Viktoriiia FILONOVA,
orcid.org/0000-0003-4055-1408
Assistant Lecturer at the Department of the Far East
and the South-East Asia languages and literatures
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) nikka77@ukr.net

STYLISTIC AND SOCIOCULTURAL ASPECT OF APPELLATIVES AS A TRANSLATION PROBLEM (AS EXEMPLIFIED IN APPELLATIVES OF THE JAPANESE LANGUAGE)

The paper analyzes the system of appellatives in the Japanese language and methods of their translation into Ukrainian. The problem of rendering the Japanese appellatives in translation is caused by the complexity of vocative system in this language, which reflects the complicated hierarchical structure of the Japanese society based on a range of various criteria. The Japanese appellatives differ in functional-stylistic, expressive-stylistic and gender aspects, therefore they often do not have adequate equivalents in the system of the Ukrainian language. The problem of translating the appellatives expressed by proper names into the Ukrainian language is associated with complexity of forming the vocative case from the transcribed/transliterated Japanese proper names and assigning them grammatical gender and declension according to the rules of the Ukrainian language. The appellatives related to one's position, which are typical of the Japanese language, when the social status of a person is more important than his/her name, should not be translated only with the help of translation equivalents, since such appellatives are not inherent in the Ukrainian etiquette. In this case, the addition strategy should be applied. In some cases (as in the translation of the Japanese address "sensei") it is strongly advisable to resort to the contextual substitution. When translating the appellatives expressed in terms of kinship and containing a polite appellative suffix, it is also appropriate to use transformations, in particular, omission and contextual substitution. The extensive system of appellative suffixes of the Japanese language has no analogues in the European languages, specifically in Ukrainian, therefore omission, generalization, addition, categorical and contextual replacement should be applied in translation of the appellatives containing such suffixes. The epistolary appellatives do not have equivalences in the Ukrainian language, so the strategy of their translation should be use of the set functional equivalents.

Key words: *appellative, etiquette, nomenclature morpheme, translation equivalent, translation transformations.*

Постановка проблеми. Звертання японської мови різко відрізняються від звертань у європейських мовах, оскільки всотали у себе складну ієрархічну будову японського суспільства, що склалася історично. І навіть нині Японія досі залишається класовою нацією, де соціальна позиція відіграє важливу роль у тому, як до особи будуть звертатися та з якою пошаною її будуть вітати. Чому ж ми звернули увагу саме на проблеми відтворення звертань у японсько-українському перекладі? Певне, насамперед тому, що зіштовхнулися з нею безпосередньо, працюючи над перекладами японської художньої літератури. Звідси у нас і виникло бажання поміркувати над цією проблемою ґрунтовніше, оскільки «культурна специфіка форм звертання перетворює їх на складну перекладознавчу проблему, адже їхній адекватний переклад відіграє ключову роль для відтворення національного та культурного колориту, а також особливостей суспільних та міжособистісних відносин комунікантів» (Тарасов, 2011).

Метою статті є висвітлення нашого бачення проблем, пов'язаних із відтворенням японських звертань в українському перекладі, відповідно, завдання ми перед собою поставили такі: 1) висвітлити проблему відмінювання японських власних назв у звертаннях під час перекладу українською; 2) проаналізувати відтворення у перекладі номенклатурних морфем японських звертань; 3) указати на особливості перекладу соціокультурно маркованих звертань.

Об'єктом нашого дослідження є японські звертання, а предметом – особливості їх відтворення у перекладі українською мовою.

Методами дослідження є: традиційний лінгвістичний описовий метод, елементи зіставного аналізу, дефініційний метод і пошук аналогій.

Наукову новизну цієї розвідки вбачаємо у тому, що в ній ми спробували вперше проаналізувати всі проблеми, які можуть виникнути у перекладачі у процесі роботи з японськими звертаннями. Підходи до розв'язання цих проблем ми пропонуємо, спираючись на власний досвід, і в жодному разі не стверджуємо, що наші міркування є єдино правильними.

Аналіз досліджень. Питання про граматичний статус звертання висвітлено у працях О. О. Шахматова, М. В. Ломоносова, О. М. Пешковського, Ф. І. Буслаєва, Д. М. Овсяніко-Куликовського, А. П. Загнітка, І. Т. Яценка, присвячених аналізу синтаксичних позицій звертання, типам внутрішніх та зовнішніх зв'язків звертання з іншими членами речення тощо. Л. В. Щерба проаналізував смислові та експресивні функції звертання.

Серед японських лінгвістів питання звертання у структурі речення аналізували Ітояма Джюнкю та Цуджімура Нацуко, розглядаючи звертання як елемент мовленнєвого етикету. Звертання у перекладознавчому аспекті на матеріалі німецької мови проаналізував В. М. Тарасов, однак, окрім його дослідження, цей аспект загалом лишається поза увагою науковців, попри стрімкий розвиток перекладу, у тому числі з мов, які ще донедавна видавалися далекими та екзотичними, як, наприклад, японська.

Як вважає Б. М. Стельмах, звертання є одним із найважливіших елементів мовного етикету, який не лише допомагає налагодити контакт між комунікантами, а й засвідчує рівень взаємин між ними (Стельмах, 2014: 283). Саме тому адекватний переклад звертань допоможе уникнути непорозумінь і дасть змогу відтворити особливості соціального і культурного аспектів життя народу, з мови якого здійснюється переклад.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо детальніше перекладацькі проблеми, пов'язані зі звертанням у японській мові. Перша, найочевидніша, перекладацька проблема у відтворенні японських звертань українською мовою лежить у площині морфології. В українській мові, як відомо, у функції звертання виступає іменник у кличному відмінку (вживання в цій функції називного відмінка суперечить нормам української мови). На відміну від української мови, де звертання виражається формами кличного відмінка та, на думку більшості лінгвістів, не є членом речення, у японській мові звертання має низку особливостей. Оскільки японська мова аглютинативна, звертання у ній виражається за допомогою використання відмінкового показника або ж, навпаки, його опущення. Так, звертання може бути оформлене показником називного тематичного відмінка *は* /*wa*/, набуваючи у реченні синтаксичної позиції підмета: 1) 社長は会議にいらっしゃいますか。 / Шячьо: ва кайгі ні ірашшіямасу ка? / *Пане директоре, Ви будете на зборах?* При цьому звертання у японському реченні контекстуально зумовлене, адже вказане речення може мати два варіанти перекладу: «Чи буде директор на зборах?» та «Пане директоре, Ви будете на зборах?» залежно від того, йдеться про третю особу, чи питання звернене безпосередньо до адресата. Частіше, однак, іменник у функції звертання вживається у формі називного загального (безсуфіксного) відмінка і виділяється на письмі комою, що притаманне і правописові звертань в українській мові: 2) 社長、会議にいらっしゃいますか。 *Пане директоре, Ви будете на зборах?* Від попереднього

прикладу така синтаксична позиція звертання відрізняється ситуативно: вона вживається з метою привернути увагу адресата, тоді як у прикладі 1) звертання 社長は не є ініціалізацією комунікативного акту, а швидше вживається на етапі його розгортання. З метою досягнення експресивності така форма звертання може бути оформлена експресивною часткою よ /йо/: 聞いておくれ、恋人よ! /Кііте окурє, коїбіто йо!// *Послухай, кохана!*

Проте щоразу, якщо іншомовне звертання представлено власною назвою, перекладач зіштовхується з такою проблемою: чи слід відмінювати транскрибовані/транслітеровані власні назви за правилами української граматики? Прикладом, розглядаючи цю проблему в російській японістиці, О. Л. Фролова наполягає, що відмінювати японські власні назви не слід, натомість радить додавати до них роз'яснювальний елемент, який уже можна відмінювати: *войска полководца Токугава, муниципалитет города Осака* (Фролова, 2004: 23). Однак перейняти такий підхід в українському перекладі ми не можемо, оскільки правила української мови вимагають відмінювати обидва слова двокомпонентного найменування: *міста Києва (не міста Київ!)*, *прем'єр-міністрові Гончаруку (не прем'єр-міністрові Гончарук, інакше виходить, що йдеться про жінку)*. Та і чи доцільно взагалі вводити надлишковий компонент до звертання, нагромаджуючи зайву інформацію у тексті перекладу? Отже, робимо висновок, що у перекладі звертань треба відмінювати транскрибовані (у тому числі японські) власні назви за українськими правилами. І це буде актуально як для власне звертань (які називають конкретну особу чи осіб, увагу яких привертає мовець до свого висловлювання), так і риторичних звертань (які не розраховані на безпосередню реакцію тих, кому воно адресоване, і виконують стилістичну роль). І справді, якщо ми традиційно відмінюємо іншомовні власні назви, що прийшли до нас із європейських мов (*Томе!*, *Ізольдо!*, *Карле!*, *Матильдо!*), то чому маємо робити виняток для японської? Відмінність японської мови хіба в тому, що з неї набагато менше перекладають. Тому гадаємо, що відмінювати японські власні назви, надаючи їм у мові перекладу, зокрема, кличного відмінку, цілком нормально. Тут слід зважати лише на те, що деякі власні назви залежно від закінчення не відмінюють: *Ромео, Леонардо да Вінчі, Мане, Лілі, Гаяне, Вів'єн, Жаклін*. Відповідно, і японські імена *Нацуме Сосекі, Абе Кобо, Ое Кендзубуро* не зазнають відмінкових змін, тож у кличному відмінку матимуть таку саму форму, як і в

називному. Щоразу перекладач може покласти на своє відчуття мови, відмінюючи японські звертання у вигляді власних назв за зразком українських. Звісно, ми не є істиною в останній інстанції і лише пропонуємо власне розуміння проблеми. Але, як нам видається, оскільки грамотний переклад спирається на національну загальнолітературну мову, то і в тексті перекладу немає місця для конструкцій, не притаманних національній мові й неприродних (маємо на увазі підхід із відмінюванням лише роз'яснювального елемента, а не самої власної назви). Загалом проблема «відмінювати чи не відмінювати», звісно, не обмежується лише власними назвами у звертанні, адже не тільки вони через транскрипцію/транслітерацію потрапляють до тексту перекладу, а і, приміром, слова-реалії чи загалом запозичення. І, прийнявши позицію, що відмінювати-таки слід, ми маємо дотримуватися притаманного українській мові правила чергування приголосних у відмінюванні: *манга – манзі, Осака – Осаці, Сага – Сазі*, що може викликати неоднозначну реакцію. І відразу постає ще одне питання: якщо ми відмінюємо японські слова, то за якою відмінною? І який рід їм присвоювати? Іноді закінчення слова і наше відчуття мови ніби підказує нам, що цьому слову слід присвоїти, наприклад, саме першу відміну, але й тут усе дуже суб'єктивно. Звісно, якщо йдеться про антропоніми, то вибір роду очевидний (відповідно, вибір відміни теж зазвичай відбувається без проблем), але, наприклад, у разі топонімів (які також можуть уживатися у функції звертання, якщо йдеться про риторичне звертання здебільшого у художньому стилі) вирішальну роль відіграє остання літера слова, яку ми трактуємо як закінчення, плюс, можливо, асоціація з іншою власною назвою на основі прикінцевих літер, наприклад: *Осака – Вероніка, Нагоя – Севілья, Токіо, Кіото – Ріо-де-Жанейро*; відповідно кличний відмінок матиме такий вигляд: *Осако!*, *Нагое!*, *Токіо!*, *Кіото!* Це все, звісно, тільки припущення, які ґрунтуються теж на нашому суб'єктивному сприйнятті. Отже, якщо взяти за основу такі міркування, то виходить, що у перекладі вірша-хайку видатного поета Мацуо Башьо:

象潟や	/Кісаката я
雨に西施が	Аме-ні Сейші-га
合歡の花	Небу-но хана/

Риторичне звертання до мальовничої місцини, яка має назву Кісаката, набуває кличного відмінку за зразком української мови:

О Кісакато!
Ти, як красуня Сіші в дощ,
Як цвіт альбіції.

Однак правила присвоєння кличного відмінка японським власним назвам у перекладі звертань є далеко не єдиною проблемою у відтворенні японських звертань українською мовою. Проблема є набагато глибшою, адже японське звертання містить цілий пласт соціокультурної інформації, що її створило японське суспільство у процесі свого історичного розвитку і становлення відносин між різними стратами. І відтворити ці тонкі нюанси, компактно закладені у парадигмі звертань, у мові перекладу надзвичайно важко, особливо, якщо не вдаватися до розгорнутих коментарів і виносок.

Досліджуючи японський мовленнєвий етикет, О. П. Фролова слушно зауважила: «У японській мові багато слів містять у собі надзвичайно складні соціальні відтінки» (Фролова, 1997: 11). Відповідно, у спілкуванні японець у звертанні виражає свою соціальну позицію, яка залежить від цілої низки факторів. Як зазначає О. П. Фролова:

1) старший за віком є вищим для молодшого. Японська мова кодифікує такі відмінності навіть у сім'ї, де братів і сестер називають не за іменем, а за віком (напр., 兄さん /ніісан/ – звертання до старшого брата);

2) вчитель завжди є вищою особою, незалежно від його віку чи інших обставин. Якщо одного разу учень, який став прем'єр-міністром, раптом зустріне свого колишнього вчителя, він буде кланятися йому так само низько, як і у шкільні роки;

3) чоловік – вища особа стосовно жінки, батько – порівняно з матір'ю. Жінка може бути впливовіша у сім'ї, але соціально вона стоїть нижче;

4) пацієнт виявляє повагу до лікаря, батьки школяра – до викладача, стюардеса – до пасажирів, викладач – до професора, службовці – до директора, продавці – до покупців тощо;

5) на фірмі стосунки за посадою особливо суворо регламентовані;

6) господарі та персонал готелю сприймають гостя як вищу особу;

7) у клубах чи організаціях, де ранги зафіксовані, людина нижчого рангу нижче кланяється колезі, який має вищий ранг (Фролова, 1997: 11–12).

Відповідно, вибір релевантних формальних засобів вираження категорії ввічливості, у тому числі у звертанні, регламентується більш ніж одним типом стосунків між комунікантами. Зокрема, О. П. Фролова пропонує виділяти п'ять типів таких стосунків: 1) 上下関係 /джьо:ге канкей/ (стосунки між вищими та нижчими за рангом людьми); 2) 先後関係 /сенко: канкей/ (вираження поваги до старших колег, попередників); 3) 恩恵関係 /онкей канкей/ (вираження шанобливості

до тих, кому мовець чимось зобов'язаний, хто опікувався ним /вчителі, гаранті, лікарі тощо/); 4) 利害関係 /рігай канкей/ (стосунки взаємної зацікавленості /крамниця – покупець, фірма – клієнт тощо/); 5) 親疎関係 /шінсо канкей/ (близькі та віддалені стосунки: вибір типу мовленнєвої поведінки у спілкуванні з друзями, сусідами, знайомими, малознайомими та незнайомими людьми) (Фролова, 1997: 12–13).

Така складна соціальна ієрархія закріпила певні форми звертань за конкретними сферами і ситуаціями. Як зазначає О. П. Фролова, у мовленнєвому етикеті у сім'ї зазвичай використовують терміни спорідненості, а на роботі люди називають одне одного за посадою чи прізвищем із суфіксом さん /сан/ (Фролова, 1997: 14). Викладачів, начальників та інших вищих за статусом осіб ніколи не називають за іменем. У звертанні їх можна називати тільки за посадою. Наприклад: 教授 /кьо:джю/ професор, 部長 /буцьо:/ начальник відділу чи з додаванням прізвища до посади: 田中教授/Танака-кьо:джю/ професор Танака, 山田部長 /Ямада-буцьо:/ начальник відділу Ямада. Викладач не може звертатися до учнів 生徒 /сейто/ учні, він має звертатися до них 皆さん /мінасан/ панове (Фролова, 1997: 14). У спілкуванні японець у звертанні виражає свою соціальну позицію щодо співрозмовника: або підпорядкування, або домінування. Це робиться за допомогою спеціальних префіксів, суфіксів, певних слів (Фролова, 1997: 14). Старших родичів зазвичай називають за ступенем спорідненості, додаючи суфікс ввічливості さん /сан/, до молодших же ніколи не звертаються за ступенем спорідненості (Фролова, 1997: 14).

Отже, типовими моделями власне звертання (нериторичного) буде «прізвище + звертальний суфікс» або «прізвище + посада». Як варіант можливим є вживання лише одного звертального слова або найменування соціального статусу особи. Якщо спробувати звести до спільного знаменника всю розгалужену систему звертальних суфіксів японської мови, то можемо запропонувати такі варіанти їхніх класифікацій.

За функціонально-стилістичним критерієм:

1) звертання міжстильові (звертальні суфікси さん /сан/, 様 /сама/);

2) звертання офіційно-ділового стилю:
– адміністративно-канцелярського підстилю (суфікс 殿 /доно/);

– дипломатичного підстилю (звертальні суфікси 閣下 /какка/, 陛下 /хейка/, 殿下 /денка/, 妃殿下 /хіденка/);

3) звертання епістолярного стилю (тут, окрім стандартних звертальних суфіксів さん /сан/,

様 /сама/, вживаються також власне звертання 拝啓 /хайкей/, 謹啓 /кінкей/ тощо);

4) звертальні суфікси розмовного стилю (<くん/кун/, <ちゃん/чян/).

За експресивно-стильовим критерієм:

1) звертальні суфікси високого стилю (様 /сама/, 殿 /доно/);

2) звертальні суфікси нейтрального стилю (<さん/сан/);

3) звертальні суфікси фамільярного стилю (<くん/кун/).

За гендерним критерієм:

1) чоловічі звертальні суфікси (<くん/кун/);

2) жіночі звертальні суфікси (<ちゃん/чян/, хоча зрідка цей суфікс приєднується і до звертань до хлопчиків).

Таке різноманіття суфіксів, які приєднуються до японських звертань, також, безперечно, являє собою перекладацьку проблему. До речі, навіть у самій назві цих одиниць досі немає консенсусу серед японістів. Так, приміром, О. Л. Фролова пропонує називати такі одиниці, які зазвичай приєднуються до прізвища людини, спеціальними формантами (чи номенклатурними словами, номенклатурними морфемами). О. Л. Фролова вказує, що номенклатурними морфемами для антропонімів зазвичай є: 副社長 /фукушячьо:/ віцепрезидент, さん /сан/ пан, 様 /сама/ добродій, 殿 /доно/ пан (письм.), 氏 /ші/ пан, 女史 /джьоші/ пані, 知事 /чіджі/ губернатор, 理事長 /ріджічьо:/ директор, 社長 /шячьо:/ директор фірми, 館長 /канчьо:/ директор музею, 院長 /інчьо:/ директор лікарні, 校長 /ко:чьо:/ директор школи, 主任 /шюнін/ завідувач, 党首 /то:шю/ лідер партії, 大臣 /дайджін/ міністр, 市長 /шічьо:/ мер, 長 /чьо:/ начальник, 部長 /бучьо:/ начальник відділу, 会長 /кайчьо:/ голова, 議長 /гічьо:/ голова (конференції), 大統領 /дайто:рьо:/ президент, 首相 /шюшью:/ прем'єр-міністр, 先生 /сенсей/ учитель, 教授 /кьо:джю/ професор, 学長 /гакучьо:/ ректор, 団長 /данчьо:/ керівник делегації, 秘書 /хішью/ секретар, 書記 /шьюкі/ секретар, 官房長 /камбо:чьо:/ секретар кабінету міністрів, 家 /ке/ сім'я, 教師 /кьо:ші/ викладач (Фролова, 2004: 19). При цьому, як бачимо, японістка відносить до номенклатурних морфем і звертальні суфікси, і повнозначні слова, які можуть самостійно виступати у ролі звертань, що аж ніяк не сприяє розумінню сутності японських звертань. Напевне, коли звертання виражене повнозначним словом, доречним перекладом буде застосування відповідника цього слова у мові перекладу з додаванням традиційного українського етикетного звертання «пане»/«пані».

Загалом звертання за професією також наявне в українській мові, хоча, можливо, і не настільки типове для неї за винятком офіційно-ділового стилю, тож такий спосіб перекладу стане у пригоді насамперед в офіційному спілкуванні. Однак застосування перекладацьких еквівалентів не завжди буде доречним під час перекладу з японської звертань, виражених термінами спорідненості, адже, якщо звертання на кшталт «мамо» чи «тату» відповідають традиції слововживання в українській сім'ї, то звертання «сестро» чи «brate» мають стилістичне забарвлення книжності, їх радше надібеш у вірші, ніж почувеш у побутовому спілкуванні. Відповідно, у перекладі звертань на кшталт 兄さんは車で行くんだっけ? /Ніі-сан-ва курума-де ікундакке?!/ краще вдатися до контекстуальної заміни, використавши замість звертання 兄さん /ніі-сан/ брате ім'я (залежно від контексту): *Джюне, ідеш із нами?*

На окрему увагу заслуговує звертання 先生 /сенсей/, яке може виступати складовою частиною звертання *прізвище* + 先生, а може використовуватися і як самостійна форма звертання. Японсько-російський словник видавництва «Кенкюшя» за редакцією Фуджінумі Такаші подає такі варіанти перекладу слова 先生: «1) вчитель, викладач, професор; 2) лікар; 3) шанобливе звертання (у російській мові еквівалент відсутній)» (藤沼, 2003: 604). Крім того, звертання 先生 використовується у мовленні стосовно певної групи осіб – викладачів, учених, працівників мистецтва (Алпатов, 2009: 96). Зазвичай звертання *сенсей* використовують, звертаючись не лише до викладачів, а і до лікарів та юристів, тож простий перекладацький відповідник «учитель» далеко не завжди буде адекватним. Наприклад, у перекладі епістолярних вкраплень, які робить Таяма Катай в его-романі «Постіль», звертання *сенсей* можна перекласти відповідником «учитель»:

先生、	/Сенсей,	Вчителю,
私は決心致しま	Вагаші-ва кешшін-	я прийняла
した。	іташімашіта./	рішення.

Проте в іншому контексті, наприклад, у звертанні до лікаря 先生、このビタミン剤を食後に飲みますか。/Сенсей, коно бітаміндзай-о шьюкуто-ні номімасука?!/ краще вдатися до контекстуальної заміни, використавши українське звертання «лікарю»: *Лікарю, ці вітаміни приймати після їжі?*

Проблемою перекладу звертань, виражених не самостійними словами, а суфіксами (номенклатурними морфемами), є те, що далеко не всі з них мають чіткі відповідники в інших мовах, зокрема,

в українській. Ця проблема не стосується хіба звертань у дипломатичному підстилі, де кожна мова виробила свою чітку систему звертань:

閣下 /какка/ *Ваша високоповажносте*

陛下 /хейка/ *Ваша величносте*

殿下 /денка/ *Ваша високосте (до принца)*

妃殿下 /хіденка/ *Ваша високосте (до принцеси)*.

В усіх інших випадках стовідсоткових відповідників немає, тож доведеться вдаватися до перекладацьких трансформацій.

Найпоширенішим у формах звертання є суфікс *さん* /сан/, вживання якого, на думку В. М. Алпатов, має специфічні гендерні ознаки: у чоловічому мовленні суфікс *さん* використовується щодо «вищих чужих» або «рівних чужих», зрідка – до «вищих своїх» (у звертанні по імені молодшого брата до старшого: 理一郎さん! «Ріічіро-сан!») та відповідає за значенням гоноративним формам; у жіночому мовленні, крім перелічених випадків, суфікс *さん* може вживатися стосовно «рівних своїх», «нижчих чужих», іноді «нижчих своїх» (старша сестра до молодшого брата) та втрачає гоноративне значення, присядуючись до майже всіх слів на позначення осіб (Алпатов, 2009: 94). Відповідно, суфікс *さん* залежно від контексту може бути перекладений або приблизним відповідником «пан»/«пані», або взагалі може бути опущений (як у перекладі звертань, виражених термінами спорідненості – お父さん /отоо-сан/ *батьку*, お母さん /окаа-сан/ *мамо*).

Суфікс *様* /сама/ є ще більш ввічливим і використовуються у мовленні (частіше жіночому) у звертаннях до вищого за статусом співрозмовника з підкреслено ввічливим ставленням до нього (Алпатов, 2009: 94). В офіційно-діловому листуванні, грамотах, випускних дипломах замість суфікса *様* /сама/ вживається суфікс *殿* /доно/. Він ставиться, як правило, після повного імені адресата (у порядку *прізвище-ім'я*) та підкреслює врочистий характер письмового звернення. Під час перекладу звертань, оформлених цими номенклатурними морфемами, швидше за все доведеться застосовувати гіперонімічну заміну (генералізацію), використавши лексему «пан»/«пані»; в окремих випадках можливим також буде застосування додавання прикметників «шановний», «вельмишановний», «шановна», «вельмишановна».

Для негоноративних форм звертання, за В. М. Алпатовим, використовуються суфікси *君* /кун/ і *ちゃん* /чян/. Суфікс *君* широко використовується у мовленні чоловіків у розмові з «нижчим (своїм або чужим)» або «рівним своїм» (звертання до підлеглого, звертання до молодшого за віком співробітника) (Алпатов,

2009: 94). Цікаво, що у колективі під час звертання до молодших за віком співробітників часто суфікс *君* приєднують і до імен жінок, особливо у традиційних «чоловічих» сферах діяльності (наприклад, у поліції). Суфікс *ちゃん* приблизно відповідає зменшувально-пестливим формам українських звертань та використовується стосовно «нижчих своїх» (переважно до молодших членів сім'ї). Відповідників цих звертань в українській мові також немає, тож, напевне, доречними перекладацькими стратегіями будуть опущення, вживання контекстуального відповідника і категорійна заміна – вживання слова у пестливій формі. Наприклад:

小百合ちゃん、どうしたの? 元気じゃないね。

/Саюрі-чян, дошита но? Генкіджнянай не./

Мала, що трапилось? Чому невесела?

たけし君、このお菓子、よかったら、たべて。

/Такеші-кун, коно окаші, йокаттара, табете./

Такеші, скуштуй ці солодоці.

Звертання епістолярного стилю також не мають відповідників в українській мові. Апелятиви *拜啓* /хайкей/, *謹啓* /кінкей/, *急啓* /кю:кей/ позначають початок листа та прямого перекладу українською не мають, тому тут, напевно, стануть у пригоді сталі функціональні еквіваленти «шановний»/«шановна», «любий»/«люба», «вельмишановний»/«вельмишановна», якими зазвичай послуговується українська епістолярна традиція. Наприклад, у перекладі зачину супровідного листа до резюме:

前略

記者が社員募集をしていらっしゃることを朝日新聞求人欄で拝見しました。

/Дзенряку

Кішя-га шяінбоушюу-о шітеірашяру кото-о Асахі-шімбун кюуджінран-де хайкен-шімашіта/

звертання *前略* можна перекласти як «Шановний пане»: *Шановний пане, я прочитав оголошення про вакансії в газеті «Асахі-шімбун».*

Наведені вище міркування зайвий раз підтверджують думку болгарських дослідників С. Влахова та С. Флоріна, які пишуть, що переклад звертань нерідко пов'язаний із браком еквівалентів у цільовій мові (звертання як реалія) навіть тоді, коли формальний відповідник у цільовій мові існує, його використання у перекладі може бути недоцільним чи неможливим (Влахов, Флорін, 1980: 228). Окрім того, у разі відтворення апелятивів у перекладі треба брати до уваги соціально-історичні умови, наявність чи брак чітко усталеної форми в цільовій мові чи мові оригіналу, потенціал щодо утворення зменшувально-пестливих та згрубілих форм, особли-

вості вживання форм звертання в окремих групах суспільства та варіативність одиниць сфери апеляції (Тарасов, 2011: 11). Всі ці теоретичні положення цілком релевантні у перекладі з японської мови, що, як гадаємо, нам удалося продемонструвати на прикладах.

Висновки. Труднощі у перекладі звертань японської мови пов'язані насамперед із розгалуженою системою звертальних суфіксів (номенклатурних морфем), які відображають складну ієрархічну будову японського суспільства і не мають повноцінних відповідників в інших мовах. У зв'язку з цим під час перекладу таких одиниць доводиться вдаватися до стратегій опущення, категорійної та гіперонімічної заміни. Якщо звер-

тання виражене повнозначною лексичною одиницею, яка має відповідник у мові перекладу, то це все одно не означає, що застосування перекладацького відповідника завжди буде доречним; залежно від контексту у перекладі таких звертань доречно застосовувати контекстуальну заміну. Під час перекладу ж звертань, виражених власними назвами, перекладачеві доведеться покластися на власне «відчуття мови», утворюючи кличний відмінок транскрибованих/ транслітерованих японських власних назв за українським зразком. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо у глибшому аналізі способів перекладу іншої культурно забарвленої і стилістично маркованої лексики японської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алпатов В. М. Категории вежливости в современном японском языке. Москва : ЛИБРОКОМ, 2009. 146 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. Москва : Международные отношения, 1980. 342 с.
3. Стельмах Б. Звертання як елемент мовного етикету у творчості Агатангела Кримського. *Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи* : збірник наукових праць. Випуск 17. Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2014. С. 283–289.
4. Тарасов В. М. Особенности перевода обращений (на материале немецкого и русского языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 2011. 24 с.
5. Фролова Е. Л. Японский язык. Имена собственные : учебное пособие. Москва : Муравей, 2004. 160 с.
6. Фролова О. П. Японский речевой этикет (лингвистический аспект) : методическое пособие. Новосибирск : Новосибирский государственный университет, 1997. 44 с.
7. 藤沼貴編。和露辞典。—東京：研究者、2003。1183頁。

REFERENCES

1. Alpatov, V. M. (2009). Kategorii vezhливosti v sovremennom iaponskom iazyke [The categories of politeness in the modern Japanese language]. Moskva: LIBROKOM, 146 s. [in Russian].
2. Frolova, Ie. L. (2004). Iaponskii iazyk. Imena sobstvennyie: Uchebnoie posobiie [The Japanese proper names: A study-book]. Moskva: Muravei. 160 s. [in Russian].
3. Frolova, O. P. (1997). Iaponskii rechevoi etiket (lingvisticheskii aspekt): Metodicheskoe posobiie [The Japanese language etiquette (the linguistic aspect): A study-book]. Novosibirsk: Novosibirskii gosudarstvennyi universitet. 44 s. [in Russian].
4. Fujinuma Takashi ed. Warojiten [Japanese-Russian dictionary]. Tokyo: Kenkiushia, 2003. 1183 peji [in Japanese].
5. Stel'makh, B. (2014). Zvertannia iak element movnoho etykety u tvorchosti Ahatanhela Kryms'koho [Addressing as an element of the language etiquette in the works of Ahatanhel Krymskyi]. Volyn' filolohichna: tekst i kontekst. Lihvostylystyka XXI stolittia: stan i perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats'. Vypusk 17. Luts'k: Skhidnoievropeis'kyi natsional'nyi univer-sytet im. Lesi Ukrainky, S. 283–289 [in Ukrainian].
6. Tarasov, V. M. (2011). Osobennosti perevoda obrashenii (na materiale nemetskogo i russkogo iazykov) [The peculiarities of the addressing translation (on the material of the German and the Russian languages)]: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk. Moskva. 24 s. [in Russian].
7. Vlakhov, S., Florin, S. (1980). Neperevodimoie v perevode [The untranslatable in translation]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia. 342 s. [in Russian].